

GYULAI PÁL LEVELEIBŐL.

Angyal Dávidnak feltétlenül igaza van, mikor a Gyulairól a Kisfaludy-Társaságban tartott felolvasásában azt mondja: «Gyulai pályája és egyénisége olyan gazdag tárháza az irodalmi és erkölcsi értékeknek, hogy még az is, aki csupán jó akarattal felszerelve kutatja át, munkájának némi eredményét remélheti.»

Gyulaival mint íróval és mint emberrel foglalkozva, talán az irodalomtörténet szempontjából sem végzek egészen felesleges munkát, ha — a valami formában való teljes közreadást későbbre hagyva — egyelőre csak érdekesebb szemelvényeket mutatok be azokból a levelekből, miket Gyulai barátjához, Szász Károlyhoz intézett.

Gyulai az irodalmi közéletben — mint igen jól tudjuk — mindig a legőszintébb emberek közé tartozott, aki gondolataiból, nézeteiből, felfogásából sohasem csinált titkot. Mint költő is, határozottan lírai, tehát szubjektív természet volt, mit még elbeszélő költeményeiben s novelláiban sem tagadott meg. Mindezek ellenére is Gyulai — s ez egyéniségének egyik nagyon érdekes vonása — bizonyos tekintetben zárkózott lelkűnek volt mondható, s egyáltalában nem tartozott az úgynevezett közlékeny emberek sorába.

Bizalmas levelei — tehát azok is, melyekről most szó van — annál érdekesebbek, mert a csakis jó barátjának szánt sorok — életrajzában ama részleteihez is szolgálnak egy-két adalékkal, melyeket irodalomtörténetünk eddig legfeljebb csak nagy vonásokban ismer, — s egyéniségének rajzához is nyújtanak néhány olyan vonást, melyek az itt-ott talán még bizonytalan körvonalakat határozottabbakká tehetik.

Első szerelmének egyébként egyszerű történetét részletesen, nagy közvetlenséggel beszéli el barátjának; érdekesek azok a levelek is, melyekben az 1848-iki unio-mozgalmakban való szerepléséről szól; azután a nevelősködésére, köztanítóságára, nehéz életküzdelseire, irodalmi terveire vonatkozó levelek szintén sok új adatot tartalmaznak.

De e mellett e levelekben — különösen a fiatalkoriakban — több helyen eszthetikai nézetet is fejt ki Gyulai, melyekből kiviláglik, hogy már kora ifjúságában is mily élesen tudott boncolni, s mily józanul

ítélni, széptani, költészettani kérdésekben, — úgy általánosságban, elméletben, mint egyes művekre vonatkoztatva, és pedig akár a más munkáiról volt szó, akár a magáéiról.

Az irodalmi viszonyokra vonatkozólag is sok érdekes adattal szolgálnak e levelek. Az újabbak — a mult század 70-es éveitől kezdve — sokkal szűkebb szavúak, mint az ifjúkoriak, s leginkább a Budapesti Szemle, a Kisfaludy-Társaság és az Akadémia dolgai körül forognak, mely három tér volt Gyulai irodalmi munkásságának színhelye, élete második felében. A régibb levelek — melyek a 40-es, 50-es években keltek, sokkal terjedelmesebbek, — egyik-másik 8, sőt 12 oldalas, és pedig elég nagy formájú levélpapírra, a Gyulai ismert apró gyöngybetűivel, sűrű sorokban írva. Akkor még Gyulai is inkább ráért levelet írni, de meg az akkori viszonyok jobban is kedveztek a levélírásnak, az emberek jobban rá voltak utalva. Ezekben a levelekben élénk tollal ír Gyulai a kor irodalmi viszonyairól, találóan jellemzi az írókat, ismerteti és bírálja törekvéseiket, sorra kerülnek az Unio-zsebkönyv, a Szilágyi Sándor-féle Emléklapok, a Pákh és Gyulai ujságjának: a Szépirodalmi Lapok-nak szerkesztésével kapcsolatos dolgok, — gyakran megemlékszik a saját munkáiról, verseiről s novelláiról egyaránt, — érdekes a Petőfinéről szóló három levélrészlet stb.

Gyulainak 53 levele van családunk birtokában; nem nagy szám, de Gyulai nem is volt valami nagyon szorgalmas levélíró, talán kallódtak is el a levelek közül, meg aztán mintegy 35 évig a fővárosban együtt lakván Szász Károlylyal, az alatt nem is igen voltak levelezésre utalva.

Első levele 1847 március 15-én kelt, Kolozsvárt; az utolsó kelet: Budapest, 1899 augusztus 1.; de van a levelek között — az újabb időkből — kelet nélküli, névjegyre vetett pár sornyi írás is.

E levelek közül egyet, a legelső, a Vasárnapi Ujság 1911. évi 4. számában egész terjedelmében közöltem, rövid bevezetéssel és jegyzetekkel — *Gyulai Pál egy ifjúkori levele* címmel; a Budapesti Szemle 1912. évi májusi számában pedig *Gyulai Pál ifjúkori dráma-kísérlete* címen adtam egy kis közleményt, mely a szóban forgó levelekből merített adatok alapján készült.

Ez alkalommal első sorban néhány, esztétikai megjegyzéseket s nézeteket tartalmazó részletet mutatok be e levelekből.

*

Tudjuk, hogy novella-frással már egészen ifjú korában nagy előszeretettel foglalkozott Gyulai. A *Regélő* már 1843-ban közölt tőle prózai elbeszéléseket, *A testvérek* és *Hegyes-domb* címűeket, mik

azonban inkább népregék voltak, az akkor 18 esztendőös Gyulai maga is így nevezi őket, — a *Pesti Divatlap*-ban pedig 1846-ban *Férj és nő* című, s az 1848-ra kiadott *Unio* c. zsebkönyvben *Az aranycsináló* c. novellája jelent meg. Ez utóbbiak már szélesebb körben tették ismertté a fiatal író nevét, s az *Aranycsináló* elolvasását Erdélyi János *Szépirodalmi Szemlé*-je — igen elismerő kritikájában — őszintén ajánlja «novellai vizibetegségben synylódó sok írónak...»¹

Abban az időben, mikor Gyulai az *Aranycsináló*t írta, Szász Károlylyal folytatott levelezése során felmerült a novella elméletének kérdése, szóba került a novellának a regényhez való viszonya, s 1847. évi december hó 1-én Kolozsvárról Szász Károlyhoz intézett levelében — a novellát úgy látszik nem sokra tartó Szász Károly nézetével szemben — a következőkben fejt ki a maga véleményét, felfogását, érdekesen nyilatkozva a maga említett két novellájáról is:

... Te a novellákról semmit sem tartasz, s avval indokolod állításod, hogy az igen szűk tér lévén jellemkifejtésre, szükségkép vagy érthetlen cselekvény-rohammá, vagy bombasticus phrasis raktárrá kell válnia. Mindemellett néhány jó novellát feldicsérsz. Ha jól megvizsgálod állításodat, át fogod látni, hogy éppen úgy igazad van, mint nincs. Midőn megismered, hogy vannak jó novellák, akkor egyszersmind a novellának, mint költészetfajnak becsét is elismered s említett állításod csak onnan származik, hogy a jó novellákról megfedekeztlél s csak a rosszak lebegtek szemeid előtt. Innen ered aztán az is, hogy a novella fogalmát összezavarod a regényével, mint azon novellaírók, kiknek a novellái sem regény, sem novella, hanem a kettő közt valami. Szerencsétlenségemre a közönség előtt én is ezekhez tartozom. Azomba úgy látszik, hogy becsmérlésednek főbb oka, mely igen természetes következménye az érintett fogalomzavarnak, ott rejlik, hogy a novellában nem lehet világnézeteket adni, a szó valódi értelmében jellemzeni, szóval anynyi dicsőt és nagyot teremteni, mire a regény- dráma- és eposban oly tágas tér nyílik. De ha így fogod fel a költészetet, akkor becsmérlened kell az óda mellett a dalt is, a satyra mellett az epigrammot is, pedig nem hiszem, hogy mindakettőt ne szeretnéd. Csak ne legyünk egyoldalúak. Minden művészetfaj a legmagasabb szempontból tekintve, egyiránt szép s csak viszonyítva áll egyik a másik felett.

Hanem ez unalmas leckézés, halld helyette inkább töredéknézeteim a novelláról.

A regény egy egész élet jellemét hordozza magán, annak minden bonyolódásai- bohóságai- iszonyaival együtt. A regényben egy nagy érdekű személy hosszú pályája nyulik el, kinek jelleméhez nem közönséges eszményeket és eseményeket szőtt a gondviselés. És e személy küzd a sorssal,

¹ *Magyar Szépirodalmi Szemle*. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Szerkeszti: *Erdélyi János*. 1847. II. 318.

emberekkel, társas viszonyokkal s ha eltűnt szemeink előtt, akár győzve, akár eltiporva — életéből egy világnézet marad számunkra fenn, mely számtalan lélektani, politikai s társadalmi eszmének veti meg ágyát, a gyönyör árján lebegő lelkünkben. A novella vagy beszély — ezek egymástól inkább csak alakra különböznek: a novellában több a drámai elem, az elbeszélésben pedig az elbeszélői — csak egy nap, vagy óra, perc e gazdag élet folyamából, avagy története egy szívnek, melynek küzdelmeit szűk korlátok közé mérte a sors, vagy kaland, vagy éppen anekdota, mely mintegy szilaj csárdadal vagy szomorú románc néhány pillanat alatt elhangzik. Itt nem nyílnak föl szemeid előtt a társas élet rejtélyei, itt nem terül ki előtted az egész mozgalmas élet, a múlt, közép és jelen idő draszticus panorámája és mindaz, mit maga után hagy, nem egyéb, mint egy élet vagy lélektani igazság, epigrammai él, mosoly vagy köny, minőt egy spanyol románc csal ki szemeinkből. Mindezekkel csak azt akarom kifejezni, hogy más tere van a regénynek, más a novellának és éppen itt rejlik az ok, mely a novellák hitelét anynyira rontja: összetévesztik a kettőt s adnak nagyszerű jellemet és cselekvényt törpe, szűk alakban, hol az, mint börtönbe vetett óriás csak ordít és kiáltozik s mi nem látunk egyebet, mint félarcot, harmadrész termetet, vércsöppeket, a nélkül, hogy voltaképp tudnók, ki ő és mi baja? A regény és novella közti viszony sokat hasonlít az epos és ballada köztihez. És vajjon nem lenne-é émelyítő, nagyszerű cselekvényt a ballada sebes, vagy a románc lyrain ömlengő formái közé erőszakolni, avagy egy balladai tárgyat az epos nagy tengerére lökni, például Kontról epost írni. De azért mégis ne írjunk-e balladát Kontról, vagy romancot a megcsalt leány vagy álmadó gyermekről. Nem azt mondom én, hogy ugyanazon egy tárgyról nem lehet írni mind epost, mind balladát, a tárgy alatt mindig az eposilag vagy balladailag felfogott jellemet vagy cselekvényt értem... Hanem eszembe jut, botránkozásod köve a jellem és jellemkifejtés. A novellában barátom nincs szükség oly értelemben vett jellemkifejtésre, mint a minőt te említesz. A novellában elég a jellem azon vonalainak biztos kezekkel vázlata, melyeket rövid cselekvénye kíván, vagy is inkább, melyekből szövődött a cselekvény, vagy még jobban, melyeket a cselekvény szőtt. De minő gyönyört adhat egy féljellem vagy a jellem egyik oldalának láttatása? Roszul fejezem ki talán magam s így könnyen e kérdésre bukkánhatasz. Meg sem tudom javítani. Érzem Guczkow szavainak igazságát: a művészet törvényeit inkább érzeni lehet, mint érteni. Hanem vizsgálj meg azon novellákat, melyeket szerettél s érzeni fogod, hogy azok nem a jellemkifejtésért jók, hanem azért, mert megvan bennök az, mi őket tulajdonképp novellákká teszi s miről én itt hosszasan beszéltem, a nélkül, hogy világosan ki tudtam volna magam fejezni.

Azomba ne gondold, hogy én egy jó novellát feljebb becsülök, mint egy jó regényt vagy drámát. Köztünk a különbség csak ez: te a novelláról semmit tartasz s neked a regény s dráma minden; én tartok valamit róla s a regény előttem sok. A mi pedig saját novelláimat illeti, csak azt mondom, barátságából elolvashatod, de nem sok élvezetést találsz ben-

nők s nekem, ki az elébb oly fenynyen adtam tanítást, visszaadhatod a kölcsönt. «Nő és férjem gyakorlat és reminiscencia volt, regényi felfogással és erőszakolt alakokkal. Egy-egy hely csak megakad benne, de mint egész, keveset ér s csak anynyiban különbözik a közönséges rossz novelláktól, a menyinyiben nincs tele communis locusokkal, jellemei nem éppen stereotypek, nem duzzad phrasisoktól. Azon különben nem csodálkozom, hogy irodalmunkban némi hatást tett. Minő novellairodalom ez a mienk! Józsika, Kuthy, Márk,¹ Pálffy, Jókai s kívülök senki. És ezek is mily ritkán írnak s menyinyiszer lőnek bakot. Aztán az a borzasztó hada firkászainknak, elkezdve Császártól Mártonfiig. Levegőt! levegőt.

«Aranycsinálóban is elkönyelműsködtem a dolgot. Ne hidd, hogy ezt affectált szerénység mondatja velem. Mert a mint érzem, hogy belőle érdekes regényt dolgozhattam volna s tudom, hogy így sem minden becs nélküli, úgy jól látom azt is, hogy egy szigorú criticus semmivé tehet, habár bé is vallja tehetségemet. Mily könyelműen jártam én el e kedvenc eszmém körül. Menyinyire utállom én a könyelműséget irodalmi ügyben. De így akarták sors, barátság s nyomasztó körülményeim. Midőn már elsőbb ivei szedve voltak s vége még sehol sem volt, többször félbe akartam hagyni, látva azon örvényt, melybe gondatlanságom sodorni kezdte. Nehány nap alatt meg kell lenni! Miklós úrfival² egy szobába lakni, napestig tanítványaimmal az erdőn kóborolni! egy nap átkozódó levelet venni barátomtól kétszer! Ily dicső körülmények között született művem. Levelenként hordák Kolozsvárra s iszonyú nyomdahibákkal tömték meg. A «Szemle» lelkesítő szavai nem békítenek ki engem. Jól tudom én, mily oknak volt szüleménye e bírálat. Ismeretlen vidéki író, néhány érdekes helyzet, néhol lélektani menet és műgond és novellairodalmunk Saharája. Erdélyi becsületes ember és szigorú és szíven hordja az irodalom ügyét, ostromozója az önhitségnek s az igénytelenség véde. Aztán emlékezz vissza programjára. Hanem azért oh középkor regényes évei, mily eszmém valának rólátok! O Zuleycha, mily gyönyörűen jelentél meg te nekem, Kelet völgyeiből, hosszú életet kérvén szenvedéseidért. Tabán és Abrahám és öreg Petur, menyinyit vétettem én ellenetek! El... el, alugyatok, még jöni fog idő, még megfuvom valaha az ébredés trombitáját...»

Az ébredés trombitáját bizony sohasem fútta meg Gyulai az *Aranycsináló* alakjai fölött. Nem dolgozta át e beszélyt, mint a hogy — úgy látszik — tervezte, s *Vázlatok és képek* című beszélygyűjteményébe sem vette föl. Pedig e beszély — minden romantikus túlzása s gyakran dagályos irálya ellenére is — igazán megérdemli

¹ Márk — Barthos János írói álneve. Barthos a mult század 40-es éveiben több beszélyt írt — részint saját, részint írói neve alatt — az *Athenaeumba*, *Honderú*-be, *Regélő*-be, *Pesti Divatlap*-ba, *Életképek*-be stb., de 1847-ben felhagyott szépirodalmi munkásságával. Hivatali pályáján helyettes államtitkárságig vitte az Ő felsége személye körüli minisztériumban s egy ideig magyar kormánybiztosa volt a bécsi *Theresianum*-nak.

² *Bethlen* Miklós, id. gróf Bethlen János fia, Gyulai egyik tanítványa.

a figyelmet, mert fiatal szerzője már mutogatja oroszlánkörmeit, jellemzésre törekszik, keresi a lélektani bonyolulatokat s nem sikertelenül tesz kísérletet azok megoldására. Ebbeli tehetsége különösen a kedvese sürgetésére megkeresztelkedett mohamedán leány lelki gyötrődéseinek hatásos festésében nyilvánul.

A bemutatott levél-részletből is láthatjuk, hogy Gyulai szerette a novellát, nagyra tartotta mint műfajt, — de ő maga is csak pályája első felében írt beszélyeket, s a múlt század 60-as éveinek derekán felhagyott velök. Bizonyára nem azért, mintha akkor már kevesebbre becsülte volna a prózai elbeszélő irodalom e kedves és érdekes válfaját; de ő nem volt túlságosan termékeny író, s pályája második felében az értekező és szónoki próza — melynek terén voltak talán legszebb, legmaradandóbb sikerei — foglalta le idejének s munkáerejének jelentékeny részét. De sajnálja, hogy más írónk is elhanyagolják e műfajt, s 1895-iki Kisfaludy-Társaságbeli elnöki megnyitójában is szinte panasszal említi, hogy «a beszély kezd kimenni a divatból a vázlatok és rajzok e korszakában», — és «mintha a kerek mese s némi részletesebb jellemrajz túlhaladott szempont volna a szépirodalomban.»¹ Hasonlóan kél ki az 1898-iki megnyitó beszédben az úgynevezett *tárcaelbeszélések* «özöne»² ellen, mely kiszorítja a beszély különféle fajait s bár mint műfaj ellen távolról sem tesz kifogást a nagy keresletnek örvendő rajz ellen, Herczeg Ferenc *Mutamur* c. könyvének általában elismerő bírálata alkalmával is hibáztatja e műfaj túltengését.³

Mindez érdekesen mutatja, hogy Gyulai álláspontja az igazi novellát vagy beszélyt illetőleg később sem változott: ha maga felhagyott is a novella-írással, e műfajt pályája vége felé is ép oly figyelemre méltatta, mint amilyennel iránta — az 1847-iki levél szerint — kora ifjúságában viseltetett.

★

A leveleknek esztétikai jellegű megjegyzéseket tartalmazó részletei közül hadd mutassam még be azt, a hol a leíró, festő költészet céljáról s eszközeiről nyilatkozik. Teszi ezt 1847 április 29-én kelt levelében, Szász Károlynak *Ábránd Liszt zenéje után* című, később az Unio-zsebkönyvben megjelent verséről adott véleményével kapcsolatban, imígyen :

¹ Gyulai P. Emlékbeszédék. II. 330.

² Gyulai P. Emlékbeszédék. II. 348.

³ Gyulai P. Bírálatok. 375—382.

... «Lisztről írt versedet figyelemmel átolvastam s bámulok magamon, hogy mult leveletem — minthogy akkor a verset már olvastam — nem üdvözlés és több effélén kezdém. Meg lehet, akkor bolond órámban voltam, vagy a Honderű Hiador dicsérgetései bosszantottak föl vagy dohányon volt rosz s csak szavakat hallottam és láttam és egyebet semmit. Hanem hogy ne kerítsek nagy feneket a dolognak, mondhatom, e vers jó s én nem csak költői erőt, hanem művészetet is látok benne, A festő költészet — mert költeményed e nemhez tartozik — legveszélyesebb örvényeit kerüléd ki, s legnagyobb akadályain győzedelmeskedél e művedben. Saját kifejezésed szerint az objectumot subjective s a subjectumot objective dolgozván föl, költői becsüvé teted a tárgyat, mi magában nem vala az. Valaminek leírása a költészetben csak anyiban érdekel, a menyiben vagy a költő subjectivitássával, vagy pedig ha a költemény elbeszélő, a személyekkel összefüggésben van. E nélkül a legnagyobb talentum is csak fölvirágozott halottat teremt; például Kleist tavasza sok szép leírásokkal van megtömve, de a leírás még nem költészet, csak segéd-eszköze. Hidegen kell letennünk a költeményt, mert nincs benne meg az, mi a lelket érdekelhetné. Csak a tavaszt írja le, de nem érzéseit, mellyeket az felköltött. Olvasása helyett jobb kimenni a természetbe, mert ott *egyszerre* láthatni mind azt, mit ő *egymás* után mond el s még a mellett saját érzéseivel is foglalatoskodhatik az ember. Mindezekkel csak azt akarom mondani, hogy festő költemény csupán festésekkel nem költemény, legfőlebb festmény s épen azért semmi sem, mert a festészet határába vágott, mellynek előnyeivel nem lehet birnia. Költeményé csak érzések stb. tehetik...

Ime, a 22 éves ifjúnak már oly helyes és oly határozott felfogása van a szóbanforgó kérdés tekintetében, hogy évek mulva — mikor már elismert író és művész — még jóformán a szavakban is egyezőleg ugyanezt mondja a festő költészetről, — *Petőfi Sándor és a lyrai költészet* című, 1854-ben írt, s Petőfi értékelésére nézve alapvető tanulmányában, valamint 1855-ben a Budapesti Hirlapban megjelent *Szépírodalmi Szemle* c. terjedelmes munkálatában.¹

★

Ugyancsak az 1847. évi december 1-én kelt levélből való a versciklusokról szóló kis részlet is. Szász Károly — ki akkor már, 18 éves kora ellenére is — erősen benne volt a szerelmi költészetben — valamely előbbi levelében közölhette barátjával, hogy *Szerelergyöngyei* címmel (ez persze Petőfi nyomán divatos cím volt akkor) költemény-sorozatot ír s készül bemutatni.

Erre vonatkozólag Gyulai ezt válaszolja:

¹ Gyulai Pál. *Kritikai dolgozatok*. 56., 57., 161., 162.

... «Szerelemgyöngyöidet vágyom olvasni, bárha megvallom, a cyclosus verseket nem szeretem, mert lehetetlen, hogy az ember ne ismétlje magát bennök, vagy ne vállaljk egyhangúvá, hisz szerelmesünknek is tudhatunk-e minden nap újat mondani? Elkezdve Petrarchától le Hiadorig nem volt költő, kinek ilyszerű műve ne költötte volna föl az olvasóban azon kívánságot: vajha harmadát tette volna el a maga mulatságára. Azért jó lesz, ha te is szigorú szemlét tartasz fölötte s mindazokat, melyek kevésbé tetszenek, elveted. Ha mindjárt tízre is olvad le, mindegy...

Ebben a kis megnyilatkozásban mulatságos, hogy Hiadort megint megcsipkedi Gyulai, aki — úgy látszik — Hiadorban látta megszélyesítve a költészet legalantasabb fokát. Gyulai szerette is felhasználni az alkalmat, hogy Hiadoron üssön egyet. 1863-ban megjelent *Irodalomtörténetét* bírálva, ugyancsak nagyot üt a szerencsétlen Jámbor Pálon, úgy nyilatkozva e művéről, hogy az «nem tévedés, hiba, hanem valóságos bűn»...¹

*

Az ötvenes évek eleji irodalmi viszonyokra, az akkori lapszerkesztés nehézségeire, a közönség részvétlenségére vet élénk világot az 1853 május 8-án Pesten kelt levél, melyben Gyulai a *Szépirodalmi Lapok*-ról szól, mit Pákh Alberttel együtt szerkesztett, azon évi januáriustól fogva, — Pákh mint felelős szerkesztő, ő maga mint szerkesztő-társ működvén. — Meg kell jegyeznem, hogy e levél dátumául 1852 május 8-án van feltüntetve, ami — a levél tartalmából kitetszőleg — nyilvánvaló tévedés, illetőleg tollhiba, mert a levél 1853-ban kelt.

... «Vajjon mit gondolsz, verseidet miért nem adjuk? Nincs pénzünk. Legfőlebb csak Aranyt és Tompát fizethetjük. Lévai a jövő reményében dolgozik. Mi engemet illet, én április és májusra 30 pengónél nem kaptam többet, miért színbírálatot, könyvismerttetést, ujdonságot, külföldöt, vidéket, verset, előczikket, szóval mindent mire szükség van, írnom kell. Az új negyedévben új szerződésünk van a kiadóval.² Az előfizetők fele jövedelme az övé, másik fele miénk, ő tartozik kiállítani a lapot, mi kéziratallatni. Nincs több 220 előfizetőnkél. Egy hónapra alig esik több 300 pengónél. Mi csekély összeg ez! Mi magunk nem a lapból élünk. Én órákat adok, Pákh encyclopoediát ír. De a lapot még is csak ki kell állítani. Dolgozunk mindent a mit lehet, fizetünk egy két nélkülözhetlen embert s igyekszünk, hogy legalább szégyen nélkül bukjunk meg. Illy körülmények között nem adhattuk verseidet. Mi meg nem fizethetjük, a Divatesarnok vagy Délibábnál pedig mindig pénzt kaphatsz

¹ Gyulai P. *Bírálatok*. 38.

² *Emich* Gusztáv.

értök. Ezért tudósíts, hova adjam verseidet, valamint novelládat is, bár ez utolsót jobb volna újra dolgoznod, mert szerintem csak az eleje ér valamit. Mi szegény embertől nem kívánhatunk ingyen munkát s most csak a jövő reményével fizethetünk.

Ah a jövő! Meglehet, hogy a jövő félét is megpróbálja Pákh. Fővárosi és vidéki barátai ígérik, hogy a jövő félévben rendszeresen izgatni fognak lapunk mellett s mostani előfizetőinkhez, kik állandóknak látszanak, még összéböngésznek 200-at, mi mellett megélhetnénk. Majd meglássuk. Én pessimista vagyok, s hitem, hogy a magyar közönségre csak nyegleséggel hathatni. Nem dicsérem lapunkat, ismerem nagy hibáit, melyeknek részint mi, részint a körülmények okai, de annyit merek állítani, hogy csak jobb a Divatesarnoknál s annyi előfizetőt, mint ő, csak mi is megérdemlünk. Azonban minden jól van úgy a hogy van, mert nincs ok nélkül. Mi nem fogjuk magunk sem a közönség, sem az írók hiúságai előtt megalázni. Bukni is lehet becsülettel . . .»

A becsületet meg is őrizték a Szépirodalmi Lapok, de bizony a bukás sem maradt el. A szerkesztők — mint befejező cikkükben írták ¹ — nem voltak hajlandók tömjénezní «a .népnemzeti elem cafrangjain, külsőségein rágódó költészetnek» — «ítézi hajlam-ukról sem akartak lemondani, a külföldi irodalmat sem voltak hajlandók «ignorálni», mint a hogy a «külföldieskedés» vádját rájuk szóró ellenfeleik szerették volna — s így a Szépirodalmi Lapok egy félévi fennállás után befejezték pályafutásukat.

*

1850-ben Gyulai, mint gróf Teleki Domokos «titoknok»-a, huza-mosabb időt töltött a pestmegyei Gyömrőn. Érdekesek az 1850 június 1-én innét írott levél következő sorai, melyekben egy, a fővárosban kötött új ismeretségről emlékezik meg :

. . . «Legtöbb örömet szerzett nekem a Sajóvali ismertség, s tán mondhatnám is már — barátság. Sok jó órát tölték vele. Róza is kedves asszony, oly nő, kikkel szeretek együtt lenni. Sajó köszöntet általam. Ő most künn lakik a Svábhegyen, Szigeti és Szilágyival együtt. Szorgalmasan dolgozik és utszán nem mutatja magát, alig tudja valaki, hogy Pesten is van. Ő is sokat változott. Most sajtó alatt vannak két kötet novellái. A Pálfiéi most hagyák el a sajtót, «Egy földönfutó hátrahagyott novellái» czím alatt . . .»

Ha tudjuk, hogy ez a *Sajó* — kitől akkortáiban jelent meg a «*Forradalmi és csataképek 1848. és 1849-ből*» című beszély-gyűjtemény — nem más, mint Jókai, ki akkor, mint a forradalomban

¹ *Szépirodalmi Lapok*. 1853. jun. 30. 52. szám.

kompromittált egyén, álnév alatt bujdokolt és rejtőzködött — s ha arra a sok csetepatéra gondolunk, ami Jókai és Gyulai közt később lefolyt, s melynek nyomán sokan a népszerű regényíró halálos ellenségeként szerették feltüntetni a szókimondó kritikust — érdeklődéssel olvashatjuk e sorokat, melyekből minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy volt idő, mikor Jókai barátsága nagy örömet szerzett Gyulainak.

Hogy még szóbanforgó bizalmas levelében sem akarja — vagy nem meri — Jókait valódi nevén nevezni — az, ama szomorú idők keserves viszonyaiból könnyen magyarázható és érthető. S hogy e tekintetben Gyulai óvatos ember volt, azt leveleiben kifejezetten is megmondja. 1850 július 14-iki levele utolsó passzusában így ír Szász Károlyhoz:

... «Válaszodat elvárom. Politikáról ne írj, mert könnyen fölbontják. Inkább kell vigyáznunk, mint máskor...»

1851 április 26-án pedig:

... «Vigyázon írj: Erdélyben leveleimet alkalmasint felfogják bontani... Sapienti sat...»

★

Petőfinével — mint említém — három levélben foglalkozik. Az 1847 december 1-én írt, s már több részletében idézett levélben Petőfiné naplójáról szól, mely abban az esztendőben jelent meg az *Életképek*-ben, Jókai dagályos előszavával, s Szász Károly — ki minden benyomásra fogékony fiatal költőlélek volt — mindjárt verset írt ez alkalomból.

Erre reflektál Gyulai, következőképpen:

... «Petőfiné naplója olvasásakor szép vers, de nekem azért nem tetszik, mert Jókaival együtt te is bolondítod vele azt a szegény ártatlan aszszonykát. Petőfiné naplója igen szép — bárha Fannit nem közelíti meg — de helyes volt-e kiadni, de illett-e Petőfihez, hogy közölje? Petőfi dicsekszik, hogy nem üti dobra szerelmét s komisz dolog mások előtt csókolódnia, azomba megengedi, hogy neje elmondja egy egész közönség előtt: miképpen csókolta meg keztyűt. Még képét is kiadatja!! Nem jobb lett volna-e majd évek vagy éppen halál után beszélni el mindezt a közönségnek? Nem szebb lett volna-e ereklüként őrizni a világ szemei elől, s nem tenni ki látványul, hogy büszkén elmondhassa, milyen kedves babám van nekem. Nállamnál senki inkább nem tiszteli Petőfit és nejét, de éppen ezért igen tudok bosszankodni, midőn az egyik páratlan türelmetlenséggel akarja másokra tukmálni nézeteit, a másik pedig ott kezdi írói pályáját, hol tulajdonképpen végeznie kellett volna — életírójának. Hanem azért Petőfi még is nagy költő, neje még is dicső leány!» ...

★

Az 1850 július 14-én Gyömrőn kelt levelében élénk színekkel írja le Gyulai első találkozását, megismerkedését Petőfinével, az elragadtatás és magasztalás hangján szólva e tagadhatatlanul érdekes asszonyról.

... «Ezelőtt két héttel Pesten valék s megismerkedtem Petőfinével és két hosszú délutánt tölték körében. Életemben három nő tett reám nagy hatást: az első Emillia volt,¹ a második Cornelia,² a harmadikat nem nevezhetem meg, különben sem ismernéd — a negyedik Petőfiné. Garait látogatám meg s nem találva honn, nejét akartam legalább köszönteni. Midőn neje nevemet beszéd közben kimondá, mellöle egy fiatal szép hölgy szólít meg: én rég meg akartam önnel ismerkedni, izentem is, hogy látogasson meg, de ön elég lovagiatlan volt mindezt mellőzni. Én mentegetém magamat, mondám, hogy az izenetet csak az azt meghozó tréfájának vevém, kevesebb önbizalom- és hiúsággal birván, mintsem hogy ilyeseket elhigyejek. Aztán különben is ritkán jövök Pestre. «De igen is sokszor, legalább Garait többször meg látogatta. E megjegyzés zavarba hozott s ő gyönyörködött zavaromban, de még inkább én kivételes modorán. E bevezetésből következtetheted a többit. Egyhangú perczeimhez egy ingertele óra szövődött. Beszéltünk mindenről, a költészetről, férjéről, Sandról, Byronról, vitakoztunk a nőkről, férfiakról, neveltünk egymás ötletein, aztán érzelegtünk, hogy gunyolódjunk. Nem csodálkozom, hogy Petőfi oly ábrándosan s mondhatni örülten szerelmes volt bele.

Különös nő s hogy férje nem ugyan reá vonatkozó szavaival éljek, jó, szép mintegy angyal s olmás, mint az ördög. Sand Georg féle jellem, de hódítóbb alakban. Inkább nő s a társaság iránti gyűlöletéhez több könyelmű életkedv, kedélyében mélység helyett több ábránd van vegyülve, mint annál. Ha jelleméhez mért genieje volna, tán mint írónőt is hasonlíthatnám ahhoz, kit különben hasonlíthatlannak tarsok. De mindezekből ne gondold, hogy én talán szerelmes vagyok, vsgy ő ehhez atyafias érzellemmel viseltetik hozzám; azt sem, hogy nem esalatkozhatom jellemében. Két délután oly kevés időköz nőismeretre, aztán mi a szerelmet illeti, az ily nők modora ahhoz, ki iránt némi érdekléssel viseltetnek, olyan, mint másoknál a szenvedélyes szerelem, szerelmőknek pedig csak mythologia vagy ragyogó képzelem szülte kép adhat alakot. És én? Sokkal inkább át vagyok hatva férje «minek nevezzelek» című hozzá írt költeményétől, mintsem vágyban égő szemet emeljek reá, midőn e kelet legszín- és illat-dúsabb virágaihoz csak éjszaka halvány s már nyiláskor hervadó szülőtteit tűzhetném. Vajha olvashatnók valaha a viszontlátás örömét zengő költeményét is, mire azonban fájdalom minden nap kevesebb remény, miután már hitelesen tudhatni, hogy elesett s mindenki hiszi, csak neje nem. Ezeket csak azért írom neked, hogy szenteljek néhány sort e szép emlékü óráknak, s örvendj barátod azon gyér örömeim, melyeket számára női ke-

¹ *Pataky* Emilia, Pataky Dániel alispán leánya.

² *Prielle* Cornélia.

dély nyujt, a szerelem lázas mámore s az udvariasság unalmas fesze nélkül» . . .

*

Éppen két hónappal utóbb, 1850 szeptember 14-én ugyancsak Gyömrőről keltezett levélben leírja Gyulai azt a jelenetet, mikor kevéssel az első találkozás után, már mint Horváth Árpáddal találkozott a volt Petőfinével.

E második találkozás — a levél szerint — augusztus elején történt, a Petőfiné újabb házasságra lépését követő napon. Itt bizonyára tévedett Gyulai az időpont említésében, mert Petőfiné — mint tudjuk — július 21-én esküdött meg Horváth Árpáddal. E kis tévedés azonban érthető, mert hisz Gyulai a levelet — melyben e dolgról szól — majdnem két hónappal utóbb, szeptember közepén írta.

Szinte szokatlan indulat rezgését véljük érezni e levél ide vonatkozó szavaiban, melyek mélységes keserőséggel emlékeznek meg arról a nőről, aki oly «gonosz hamarsággal» dobta el magától az «özvegyi fátolt», — elhagyva vele a Petőfi-nevet.

Később Gyulai — ki aztán sógora is lett Juliának, testvérét: Szendrey Marit vevén feleségül — megbékélt vele s mindkét álláspontja érthető, talán helyes is volt: az is, mikor az igazán nem várt fordulat keltette felindulásban annyira kikelt Petőfiné ellen, — s az is, mikor az indulat lecsillapodtával, s bizonyára sok minden körülményt mérlegelve és sokat megértve, megbocsátott — Horváth Árpádnénak . . .

*

Ime, néhány apró tükördarab, melyek magokban véve bizonyára nem nagy jelentőségűek, de alkalmasak arra, hogy irodalmunk egyik kiváló alakja egyéniségének egy-egy vonását tükröztessék. A jeles stilisztza, az éles szemű kritikus, a gyengéd lelkű költő s a megalkuvást nem ismerő férfi alakjának körvonalai élénken mutatkoznak e levelekben, s az egymást követő sorokból egy olyan pálya emlékei visszhangoznak, mely pályának voltak ugyan sikerei mellett tévedesei, dicsőítői mellett ócsárlói is, — de melynek hőjét sohasem vezette más, mint meggyőződése, s a szépnek, a jónak, az igaznak szeretete!

LEGIFJ. SZÁSZ KÁROLY.